

Waarom maakt Komrij van een strijdbijl 'Polen te slee'?

'Te zijn of niet te zijn, ziedaar de vraag'. Vertaalde Burgersdijk die meest bekende aller Shakespeare-regels, uit diens Hamlet. 'Bestaan of niet bestaan, dáár gaat het om', maakte Bert Voeten ervan. 'Er zijn of er niet zijn, dat is het probleem', draagt Gerrit Komrij aan in zijn Hamlet-vertaling die volgende maand in Amsterdam wordt gespeeld. Maar met Voeten, meent de Haarlemse Shakespeare-kenner, vertaler en scribent Mac Liems, was het Publiektheater goedkoper uit geweest - en beter.

Nederland wordt geshakespeareerd tot grote taaldaden. De serie Shakespeare-drama's die de afgelopen maanden op de televisie te zien is geweest, is geslaagd waar de verzamelde letteren van eigen bodem nimmer iets van betekenis vermochten. Want rolden er niet onlangs van het spreekgestoelte in de tweede kamer zomaar een paar titels van toneelstukken en zelfs een enkel *Macbeth*-citaat? Ongehoord! De aanwezige journalisten rolden op hun beurt bijkans van hun stoel van verbazing. Dit was tenminste nieuw. Voorpagina-nieuws! Ziezo, voorlopig zijn de boze tongen die tot vervelens toe beweren dat politici tot de categorie der allertaal- en -cultuurarmsten behoren met stomheid geslagen.

Trouwens, niet alleen op het toneel van het politieke debat heeft Shakespeare onverwacht een rol toebedeeld gekregen. Ook in de gesprekken op straat en in het café doet-ie een aardig woordje mee. Welk een wondere belevenis, mensen voor wie het adagium 'zeg 't maar met je eigen woorden' zo ongeveer kracht van wet heeft, middenin een alledaags gesprek plotseling een versregel van Shakespeare te horen citeren! Wat schandalen en calamiteiten gewoonlijk doen voor de inhoud, doet een dozijn toneelstukken op de televisie thans voor de vorm van onze conversatie. De vraag is alleen: voor hoe lang? Het is maar te hopen dat de omroepen de serie, waarvan

Mac Liems

pas een derde is uitgezonden, snel zullen hervatten. Wat mogen we wel niet verwachten wanneer bij voorbeeld *Hamlet* - toch nummer één in het Boek der Citaten - eenmaal op de buis verschijnt?

Fijne neus voor domheid

Wie wil bijblijven en niet wil wachten tot een of andere omroep weer eens niets anders te doen heeft, wie een 'echt' toneelstuk verkiest boven een gefilmde versie op televisie, wie gewoon graag naar het theater gaat - hij kan in ieder geval half oktober terecht in de Amsterdamse Stadschouwburg, wanneer het Publiektheater de première speelt van, juist, *Hamlet*. De artistieke leiding van de produktie is in handen van niemand minder dan Gerardjan Rijnders, dus dat belooft wat. Het mag zelfs niet worden uitgesloten dat zijn *Hamlet* behalve voor de vorm ook nog iets voor de inhoud van onze gesprekken gaat betekenen. De vertaling van het stuk is uitbesteed - het zal niemand verbazen - aan Gerrit Komrij.

Komrij en Shakespeare.

In een recente column sprak de Gesel van het Zuiden over het 'abces' van vrijheid en welvaart dat de 'strontvlieg' van kritiek niet voelt. Komrij op zijn best, de kroonprins van het klein-hollands columnistisch kankerdom 'speaking daggers' tegen alles wat dom, klein, kortzichtig en/of kwaadaardig is - of volgens hem als zodanig kan worden gebrandmerkt. Ik neem ook aan dat hij zich speciaal om deze reden in de binnenlanden van Portugal heeft teruggedroefd: om zijn 'dolken' te kunnen scherpen aan het massieve steen van Westiberische achterlijkheid. Ach wat heeft deze man een fijne neus voor de weeë geur van domheid en schijnheil! Zijn slijmvliezen zijn er van opgezwollen, zodat hij de onaangename lucht die zo nu en dan aan zijn eigen gemoed ontsnapt niet eens gewaarwordt. Maar, wij rui- ken 'm wel.

In de eerste akte van *Coriolanus* tref-

fen we het Romeinse volk op straat, morrend over het stadsbestuur. Daar komt Caius Martius, de trotse patri- ciër, later bijgenaamd Coriolanus. Hij spreekt.

What's the matter, you dissentious rogues,

That rubbing the poor itch of your opinion

Make yourselves scabs?

(Wat moet dat, opstandig tuig, dat met het krabben van je povere mening jezelf nog schurft bezorgt? - (vert.m.l.))

Aan deze openingstreffer van Martius moest ik denken toen ik boven aangehaalde woorden van Komrij las. En niet alleen omdat er in beide gevallen kennelijk werk aan de winkel is voor een dermatoloog. Coriolanus en Komrij hebben veel gemeen. Beiden zijn in het bezit van een aantal voortreffelijke eigenschappen, die hen in staat stellen op bewonderenswaardige wijze het zwaard respectievelijk de pen te hanteren: moed, strijdlust, vakmanschap. Beider mening aangaande de 'massa' (bij Komrij is die hoofdzakelijk dom en lui, voor Coriolanus vooral laf en lui) verdient op z'n minst enige bijval. Echter, dat laatste *in zijn algemeenheid*.

En hier openbaart zich de kleinheid van beide grootheden: een gebrek aan *discretio*, het weloverwogen oordeel, aan nuancering, aan mildheid, aan zelfrelativering, aan respect voor de ander (sdenkende). Uit hun woorden spreekt te veel minachting voor die talloos veel miljoenen, nu eenmaal niet in het bezit van zoveel voortreffelijkheid, dan dat er nog plaats zou zijn voor zoiets als wat wij gewoonlijk wijsheid noemen.

Komrij moet dit stuk van Shakespeare maar gauw gaan vertalen. Het is hem op het lijf geschreven. Maar of-ie nou wel het hèle oeuvre moet gaan vertalen - hier zouden onderhandelingen over gaande zijn -, weet ik nog zo net niet. Want die *Hamlet* van 'm...

Doornige weg

Op het moment dat ik dit schrijf heeft Komrij de klus nog niet helemaal geklaard. De laatste twee akten van zijn *Hamlet* zijn nog niet gearriveerd. ☺

Maar de drie die al wel binnen zijn leveren, lijkt mij, voldoende houvast om een oordeel te kunnen vormen over de kwaliteit van het werk. Ik zal een tiental voorbeelden geven, aan de hand waarvan ook de lezer een indruk kan krijgen van de 'steile en doornige wegen' die Komrij hier bewandelt op weg naar een Originele Vertaling.

① To be or not to be - that is the question.

Ja, die slaat een vertaler - en een acteur - natuurlijk het liefst gewoon over. Helaas, er is geen ontkomen aan: alles moet vertaald. Maar hoe? Eens zien wat Burgersdijk ervan maakte:

Te zijn of niet te zijn, ziedaar de vraag.

En wat lezen we bij Bert Voeten?

Bestaan of niet bestaan, dáár gaat het om.

En wat heeft Komrij voor ons bedacht?

Er zijn of er niet zijn, dat is het probleem.

X Ach ja, je moet toch wát. Maar of dit het nou is?

We volgen de beroemdste aller monologen nog een stukje verder.

② Of 't nobeler is om in de geest de pijlen

En slingers van het woedend lot te dulden,

Of op te staan tegen een zee van plagen,

Omkomend in de strijd.

Hé, omkomend in de strijd? Maar er staat toch:

Or to take arms against a sea of troubles / And by opposing end them? Dat 'them' slaat toch zeker op die 'troubles'? O ik begrijp het wel: Komrij heeft een eigen visie op deze alleenspraak. 'Omkomen in de strijd' past natuurlijk beter bij het onmiddellijke vervolg, waar Hamlet immers uitdrukking geeft aan zijn verlangen naar een vrees voor de dood - dat land waarvan geen reiziger ooit weerkeert. Maar wie verder zo dicht bij de (algemeen aanvaarde) oorspronkelijke tekst blijft als Komrij in deze vertaling, moet wel een dwingende reden hebben er opeens van af te wijken. En van zo'n dwingende reden is hier geen sprake.

Hamlet ziet zich - door de geest van zijn vader - voor een weinig verlokkelijke taak geplaatst. Hij moet een moord wreken waarvan de koning in eigen persoon de dader is. Bij de volvoering van die wraak zal Hamlets moeder hopeloos worden gecompromitteerd. En dan is het nog maar de vraag of het voor hemzelf allemaal wel zo goed zal uitpakken. Een moord blijft een moord - en hoe zal het hiernaars er dan voor hem uitzien? Niet geheel onbegrijpelijk dus wanneer iemand voor zo'n handelwijze terugschrikt - ook al draagt zij juist de mogelijkheid in zich een einde te maken aan de 'zee van plagen' - en heel begrijpelijk wanneer zo iemand, gefrustreerd, van de weeromstuit naar de dood gaat verlangen. Alleen, Hamlet zegt het al in de eerste akte, de Almachtige 'fix'd his canon 'gainst self-

slaughter.' Zelfmoord mag niet. Niks doen is ook niks. En handelend optreden heeft in zijn geval een waarschijnlijk fatale besmetting van de ziel tot gevolg. Ziedaar Hamlets drie onmogelijke mogelijkheden. Komrij's 'verbetering' schuift de laatste van deze drie onder tafel en lijkt mij derhalve een verarming.

'Polen te slee'

Horatio zegt dat de geestverschijning die hij juist heeft gezien inderdaad een sterke gelijkenis vertoont met de dode koning:

So frowned he once when, in an angry parle,

He smote the sledded polacks on the ice.

Komrij kiest hier voor de minst gebruikelijk en minst waarschijnlijke lezing van 'sledded polacks'. In de betekenis van 'lange, met lood verzwaarde vechtbijl' klopt het beter met 'parle' (=onderhandeling; vandaar: parlement). We hebben dan het beeld van Hamlets vader die tijdens zo'n bespreking zijn zelfbeheersing verliest en woedend zijn handwapen op de grond smijt. Maar goed. Dat Komrij 'sledded polacks' neemt in de betekenis van 'Polen te slee' is tot daar aan toe, maar als dat dan zulke ongelukkige regels oplevert als:

'Exact zo toornde hij bij het felle treffen

Dat, uit hun slee, de Polen op het ijs smeet', geef ik toch de voorkeur aan die van Bert Voeten:

'... dezelfde dreigblik

als toen hij, driftig onderhandelend, zijn zware strijdbijl neersmeet op het ijs!

Horatio waarschuwt Hamlet niet achter de geest van zijn vader aan te gaan:

'What if it tempts you toward the flood, my lord,

Or to the dreadful summit of the cliff...

The very place puts toys of desperation,

Without more motive, into every brain...

De laatste twee regels vertaalt Komrij met:

'De plek alleen al drijft, uit pure gril,

Elke brein tot wilde wanhoopsfantasieën.'

'Wilde wanhoopsfantasieën' vind ik heel mooi, maar 'uit pure gril' is weer mis. Horatio zegt dat ieder mens wilde wanhoopsfantasieën krijgt als-ie midden in de nacht op een hoge rotspunt staat en in de diepte de zee hoort bulderen. Er is dus sprake van een oorzakelijk verband, en dat verband wordt vreemd tegengesproken met 'uit pure gril'. Er staat ook gewoon 'without more motive'.

De laatste twee regels vertaalt Komrij met:

'De plek alleen al drijft, uit pure gril,

Elke brein tot wilde wanhoopsfantasieën.'

'Wilde wanhoopsfantasieën' vind ik heel mooi, maar 'uit pure gril' is weer mis. Horatio zegt dat ieder mens wilde wanhoopsfantasieën krijgt als-ie midden in de nacht op een hoge rotspunt staat en in de diepte de zee hoort bulderen. Er is dus sprake van een oorzakelijk verband, en dat verband wordt vreemd tegengesproken met 'uit pure gril'. Er staat ook gewoon 'without more motive'.

De laatste twee regels vertaalt Komrij met:

'De plek alleen al drijft, uit pure gril,

Elke brein tot wilde wanhoopsfantasieën.'

'Wilde wanhoopsfantasieën' vind ik heel mooi, maar 'uit pure gril' is weer mis. Horatio zegt dat ieder mens wilde wanhoopsfantasieën krijgt als-ie midden in de nacht op een hoge rotspunt staat en in de diepte de zee hoort bulderen. Er is dus sprake van een oorzakelijk verband, en dat verband wordt vreemd tegengesproken met 'uit pure gril'. Er staat ook gewoon 'without more motive'.

De laatste twee regels vertaalt Komrij met:

'De plek alleen al drijft, uit pure gril,

Elke brein tot wilde wanhoopsfantasieën.'

'Wilde wanhoopsfantasieën' vind ik heel mooi, maar 'uit pure gril' is weer mis. Horatio zegt dat ieder mens wilde wanhoopsfantasieën krijgt als-ie midden in de nacht op een hoge rotspunt staat en in de diepte de zee hoort bulderen. Er is dus sprake van een oorzakelijk verband, en dat verband wordt vreemd tegengesproken met 'uit pure gril'. Er staat ook gewoon 'without more motive'.

De laatste twee regels vertaalt Komrij met:

'De plek alleen al drijft, uit pure gril,

Elke brein tot wilde wanhoopsfantasieën.'

'Wilde wanhoopsfantasieën' vind ik heel mooi, maar 'uit pure gril' is weer mis. Horatio zegt dat ieder mens wilde wanhoopsfantasieën krijgt als-ie midden in de nacht op een hoge rotspunt staat en in de diepte de zee hoort bulderen. Er is dus sprake van een oorzakelijk verband, en dat verband wordt vreemd tegengesproken met 'uit pure gril'. Er staat ook gewoon 'without more motive'.

De laatste twee regels vertaalt Komrij met:

'De plek alleen al drijft, uit pure gril,

gen mijn moeder zal ik alleen scherpe woorden gebruiken, geen echte dolken:

'I will speak daggers to her, but use none.'

Komrij:

'Ik wil haar dolken laten horen, niet voelen.'

Nee toch, dolken hóór je niet. Maar voelen doe je ze des te meer. Voeten vertaalt: 'met dolken spreken, maar ze niet gebruiken'. Simpel, nauwkeurig en doeltreffend.

De geest van Hamlets vader mag helaas de geheimen van zijn verblijfplaats niet prijsgeven aan 'oren van vlees en bloed', anders zou hij een aardig verhaal kunnen vertellen:

'I could a tale unfold whose lightest word

Would harrow up thy soul, freeze thy young blood...'

Dat is niet niks. Voor het gemak eerst even de vertaling van Bert Voeten:

'...dan zou 't geringste woord van mijn verhaal

uw ziel verscheuren, uw jong bloed doen stollen...'

En nu Komrij:

'...Ik kwam met een verhaal waarvan elk woord

Je ziel zou roskammen...'

Roskammen! Niet alleen is het gewoon een verkeerde vertaling van 'harrow up', niet alleen is het woord zelf een monstrositeit: het slaat in deze context nergens op. 'Roskammen' suggereert immers een activiteit met heilzame werking, en dit is nu juist zo ongeveer het laatste wat hier wordt bedoeld.

'O, that this too too sullied flesh would melt.'

Ook een bekende. Bert Voeten vertaalde:

'O, dat dit al te morse vlees kon smelten.'

En wat ontsproot er aan Komrij's brein?

'O dat dit te te mottig vlees kon smelten.'

Dat hij van zo'n woord als 'morse' niets moest hebben, daar kan ik goed inkomen. Maar 'mottig vlees'! Hamlet is een, in ieder geval lijfelijk gezonde, jonge man!

Marcellus, Barnardus en Horatio zitten te wachten. Plotseling:

M.: Stil. Hou je mond. Kijk - kijk, daar komt het weer.

B.: In de gedaante van de dode koning.

M.: Jij was op school, Horatio. Spreek het toe.

B.: Lijkt het de koning niet? Horatio kijk.

H.: Exact. Angst en verwondering doorwoelen me.

Hilariteit in de zaal, als de acteur het tenminste over zijn lippen krijgt.

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

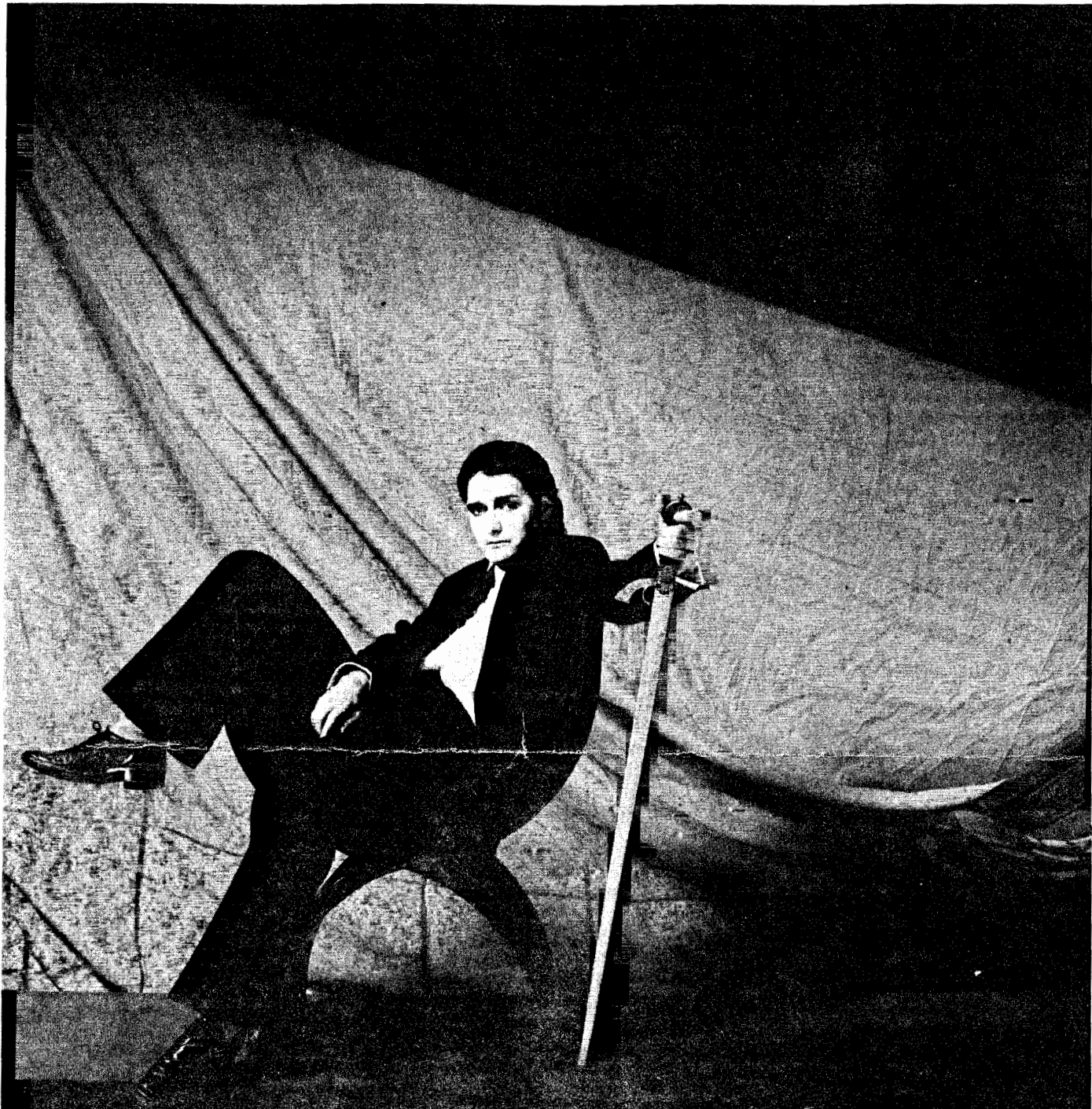
De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

De humorloze Guldenstern vertelt Hamlet dat de koning en koningin zeer ontdaan zijn (van dat akelige toneelstukje natuurlijk dat Hamlet heeft laten opvoeren). Van Komrij

sullied cold dry
sallied - assailed.
solid

Erwin Olaf

krijgt hij deze woorden in de mond:
*G.: De koning heeft zich teruggetrokken, waanzinnig slecht gemutst.
 Dat wordt lachen.*

Goedkoper en beter

Nog één vergelijking tussen Voeten en Komrij.

Bernardo gaat de vooralsnog ongelovige Horatio vertellen over wat hij en Marcellus al tweemaal hebben gezien:

'And let us once again assail your ears,

That are so fortified against our story

What we have two nights seen.'
 Voeten:

'en laat ons nogmaals je gehoor be-

Pierre Bokma speelt in de Hamlet bij het Publiektheater de hoofdrol.

*stormen,
 dat zich verschanst heeft tegen het
 relaas
 van wat ons oog twee nachten heeft
 gezien.'*

Komrij:
'Nog één keer zullen wij je oor be-

*stormen
 Dat zoveel wallen opwerpt tegen het
 Verslag van wat we, twee keer, za-*

gen.'
 Zouden we deze beide fragmenten op Dionysos' weegschaal leggen, dan sloeg deze ongetwijfeld met een forse klap door naar de kant van Bert Voeten – al was het alleen maar vanwege

het lelijke enjambement 'het/verslag'. Afgaand op de eerste drie akten van Gerrit Komrij, kan dit oordeel worden uitgebreid over de twee vertalingen in hun geheel. Die van Komrij is niet beter, niet mooier, niet gemakkelijker voor acteurs, maar wel minder melodius en minder nauwkeurig. Voor het Publiektheater zal het wel een teleurstelling zijn. Ze waren daar goedkoper uit geweest – en beter – wanneer ze de uitstekende vertaling van Voeten hadden genomen. ●

William Shakespeare: *Hamlet*. Vertaling Gerrit Komrij. Publiektheater, regie Gerardjan Rijnders. Première 11 oktober, Stadsschouwburg Amsterdam.